

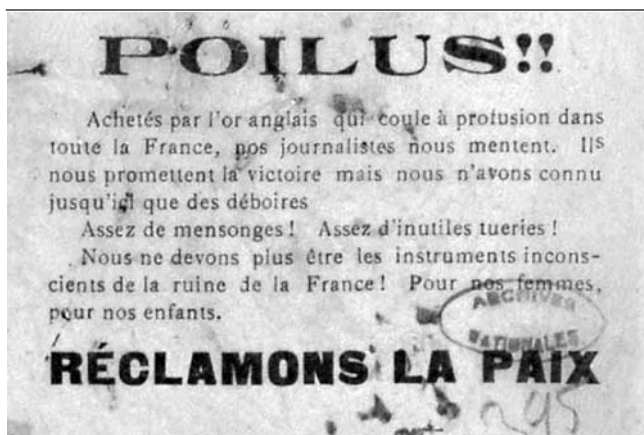
temes-3)

MIQUEL RUQUET. CHRISM - Universitat Perpinyà-Via Domitia.

DESERCIÓ I INSUBMISSIÓ A LA FRONTERA DELS PIRINEUS DURANT LA PRIMERA GUERRA MUNDIAL

La insubmissió es confon sovint amb l'objecció de consciència o la deserció. L'objecció de consciència és una negació a sotmetre's al servei militar. La insubmissió, en canvi, és un refús a executar «l'ordre de marxar» en el moment de rebre-la. Deserció s'aplica només als soldats en servei que abandonen el seu lloc en temps de guerra o de pau. Hi ha una gra-

Fulletts pacifistes alemanys, gener-febrer de 1918. Foto: Arxiu Nacional F7 13375.

dació en l'abandó. La deserció a l'interior és menys greu que la deserció a l'estranger. Negar-se a obeir i desertar al front són actes amb molt més pes. La deserció a l'enemic continua sent el cas més rar –tres soldats pirinencs en el període que ens ocupa– i també el més sancionat.

La guerra de 1914-18 forma part dels moments de la història francesa que no deixen la memòria social en pau. L'estudi dels refractaris a la guerra es queda als límits de la història oficial, als marges de les construccions mitològiques i ideològiques que han forjat i forgen encara la nació francesa. La qüestió dels refractaris és la qüestió de l'adhesió a la guerra dels soldats i de les seves famílies, i és també demanar quin era el sentiment nacional prop de les fronteres de França. Els departaments estudiats són els que voregen els 692 quilòmetres de la frontera meridional: Pirineus Orien-

tals, Arieja, Alta Garona (districte de Sent Gaudenç), Alts Pirineus i Baixos Pirineus. Hi ha múltiples preguntes sobre el rebuig a la guerra dels soldats pirinencs. Quin paper tenen bascos i catalans? Els refractaris, tenen un lligam amb l'emigració anterior dels pirinencs? Quina ha estat la influència del moviment contra la guerra d'abans de 1914?

Insubmissió i deserció són actes individuals rarament ideològics. Aquesta tria individual converteix el soldat en un pària. És difícil suportar la mirada dels qui tenen soldats mobilitzats a la família. El pes social, també, va fer un paper important per al retorn al combat. És una actitud individual considerada un acte polític, com assenyala Christophe Jahr: «el desertor [es foragita] de la comunitat nacional pel seu acte».¹ Durant la guerra, «la propaganda d'estat utilitza particularment la noció de culpa per estrènyer el lligam dels individus a la nació». El cercle de la família sovint retransmet aquesta propaganda.

Insubmisos i desertors de la Primera Guerra Mundial als Pirineus

Departaments	Pirineus Orientals	Arieja	Alta Garona (Sent Gaudenç)	Alts Pirineus	Baixos Pirineus ²	Total
Insubmisos	1.232	550	602	1.890	14.355	18.619
Desertors	777	242	122	303	948	2.392
% de refractaris en relació amb els soldats mobilitzats	4,67	2,03	3,5	4,8	17,06	9,14

A l'excepció de l'Arieja, aquestes xifres són més altes que les estimades per al conjunt de l'exèrcit francès: un 1,5 % d'insubmisos i un 0,75 % de desertors. Aquesta insubmissió presenta una especificitat a escala de cantó pel que fa al lloc d'emigració: proper (al Principat) entre els catalans del nord, mentre que els Estats Units o Argentina són el destí de la majoria d'emigrants bascos o occitans. Quan aquesta emigra-

ció toca lleves joves que van al combat (*l'active i la réserve de l'active* en francès), com és el cas del País Basc i Catalunya, això estableix un enllaç generacional i provoca altres insubmissions o desercions dels soldats de *la classe*, és a dir, de la mateixa edat. Quan aquesta insubmissió toca els soldats més vells, té poc efecte sobre les classes mobilitzades al front. També van tenir poc efecte els moviments polítics que demanaven la insubmissió, com alguns catòlics reialistes *legitimistes* o –sobretot– el formidable moviment antimilitarista a l'est i a l'oest de la serralada abans de la guerra. La mobilització de 1914 és el fracàs del moviment obrer internacionalista. Si l'antimilitarisme ha tingut algun paper, és potser d'impregnació dels esperits. Això pot explicar el desenvolupament del pacifisme als centres industrials el 1916 i el pes relatiu de la deserció en aquests mateixos centres. Aquesta impregnació també amplia una reversió ràpida d'opinió, en particular de les dones, que són omnipresents en els casos de deserció.

El fenomen de la insubmissió i la deserció està ben vinculat a la frontera. La insubmissió és sobretot un fenomen rural, mentre que el percentatge de deserció és relativament més fort a les ciutats industrials. En el període 1914-18, els Pirineus són encara un espai integrat per les poblacions de cultures properes, amb múltiples enllaços entre els quals els desertors i insubmisos cerquen el seu lloc. Entre el Rosselló i el Principat de Catalunya, el debilitament del sentit de pertinença a un conjunt català ha estat sens dubte un fre a la deserció. Aquest no és el cas del País Basc, on el sentit d'unitat del poble basc no ha desaparegut. Als Pirineus, la ideologia jacobina francesa i l'escola republicana han esborrat el passat comú de la memòria col·lectiva. Només la llengua és encara un element del patrimoni cultural compartit pels catalans, pels bascos i pels occitans de la vall d'Aran. Els vincles transfronterers són múltiples: als enllaços personals s'afegeixen els vincles comercials lícits o il·lícits i molts lligams de comunitats a comunitats, que comparteixen les pastures i els santuaris religiosos. Els enllaços múltiples forjats al llarg dels segles van ajudar les poblacions de la frontera a oposar-se a la ideologia nacionalista de la unió sagrada. L'existència d'un moviment anarquista potent a Catalunya, amb branques al nord de la frontera, i la comunitat de milers de treballadors «espanyols» (en realitat, el 95 % són catalans als Pirineus Orientals i bascos als Baixos Pirineus) reforcen també el moviment d'insubmissió i de deserció.

Davant la brutalitat de la lluita de 1914-18, alguns combatents van posar en marxa múltiples estratègies destinades a reduir la violència o fins i tot defugir-la: retorn retardat al front, mutilació voluntària, lesió lleugera, suïcidis, malalties causades o recerca de posicions menys exposades. La deserció forma part d'a-

questes estratègies com una fugida durant un llarg període. Sovint la deserció és vista com un descans, una manera de sortir del front, especialment quan és una extensió d'un permís o posterior a una ferida. També és molt més fàcil pels soldats tornats a casa trobar complicitats per amagar-se o passar a l'estranger. Aquells que fugen no són marginals, ans molt sovint són bons soldats, ferits i condecorats. Quan la família és conscient de la duresa dels combats, demana la deserció i ajuda a creuar la frontera. Als Pirineus, molt ràpidament, la guerra ha pesat a qualsevol lloc. Els discursos, sovint de les dones, critiquen la lluita, i mares, esposes i prostitutes inciten a fugir dels enfrontaments. Són elles les que organitzen la fugida i ajuden el refractari a viure a l'altra banda de la frontera. A tot arreu, les detencions arbitràries i els allunyaments d'esposes o companyes es fan il·legalment per tal d'evitar l'abandó dels altres soldats.

Soldat francès posa pel fotògraf llegint el correu. Foto: Col·lecció E.Garcia.

El control de la frontera és inoperant. La longitud de la línia fronterera i el coneixement dels camins per part dels desertors pirinencs tornen il·lusori el dispositiu de vigilància. També és una situació que podria ser paradoxal: cal tancar la frontera a les informacions sospitoses de manipulació pels serveis alemanys, cal evitar l'exportació de productes essencials per a l'esforç de guerra i, al mateix temps, cal també obrir la frontera als productes importats i als treballadors espanyols. D'una banda, l'Estat prohibeix el contraban de mules i, de l'altra, es desenvolupa un contraban legal dels productes des-

temes-3) (pat

itjats per afavorir l'economia de guerra. Per tal d'evitar que els refractaris passin la frontera, durant quatre anys, sense coordinació real de les regions militars –excepte al final de la guerra–, s'edifica una *usine à gaz* (en francès, una organització molt complicada) i es multipliquen els controls. La guerra també ha transformat la naturalesa de l'Estat francès. De fet, s'ha convertit en un estat que vulnera els seus propis principis, amb l'organització de la corrupció de funcionaris espanyols, el vistiplau a la detenció arbitrària de ciutadans francesos a Espanya, la recomanació de la delació i les pressions de l'executiu sobre els jutges. Les confessions d'impotència dels actors de la repressió suggereixen un estat debilitat, «de baixa eficiència» en els marges.

Els desertors es queden prop de la frontera, i alguns fins i tot s'amaguen al vessant nord. Altres refugiats viuen al costat espanyol, i de vegades tornen per treballar la seva terra o retrobar la família. Anar més lluny, als centres industrials espanyols de Catalunya i el País Basc, és una obligació per trobar feina. Uns quants, pocs, es converteixen en delinqüents a Espanya. La rebuda dels refractaris per les poblacions del sud del Pirineu és càlida. No podia ser altrament, si considerem l'actitud dels espanyols durant el conflicte. Són en el millor dels casos indiferents a la causa francesa i a vegades tenen interessos econòmics en una victòria alemanya. Els desertors i insubmisos francesos són rebuts bastant bé per una població fortament impregnada per les lluites antibèl·liques durant les guerres de Cuba i el Marroc. Pocs exiliats decideixen tornar a França durant la guerra. L'amnistia previsible no incita al retorn. A França, l'oblit, el pacifisme i la voluntat d'esborrar semblen conjuminar-se en la recepció que es fa als refractaris: pocs estan estigmatitzats per la seva actitud durant la guerra mundial.

Hom pot interrogar-se sobre les raons que expliquen que hi hagués pocs refractaris, quan la fugida era fàcil. Els historiadors es pregunten per què els exèrcits continuen lluitant malgrat la violència paroxismal de la guerra industrial i l'alt risc de morir-hi o ser ferit. El terme «gran consentiment», em-

prat per Annette Becker i Stéphane Audoin, pot donar una explicació: els soldats són el producte d'una «cultura de la guerra», desenvolupada a l'escola durant la infantesa, al servei militar de seguida i agreujada per la lluita. El patriotisme està molt arrelat en cada un d'aquests soldats. En el grup de solidaritat de la trinxera, els ulls dels altres són molt eficaços per donar suport als soldats. És també cert que, sense l'empena de l'odi col·lectiu que projecta uns europeus en contra d'uns altres, la «matança del 14-18» «no podria iniciar-se o ampliar-se més de quatre anys». ³ Múltiples tensions es van exercint sobre els combatents: l'exèrcit ha creat un aparell de repressió i també els gendarmes supervisen les línies de foc. La por dels consells de guerra era suficient –amb l'aiguardent de mala qualitat, *la gnôle*– per fer marxar els soldats al combat. Per tant, és lícit pensar, amb Jules Maurín, que «aquests són soldats per deure i fins i tot per necessitat, per la impossibilitat de fer una altra cosa». ⁴ Aquest punt és el que destaca Marc Ferro: «Des de feia trenta anys, la propagació de l'educació, el pic de la premsa i la resurrecció de l'esport han contribuït a exaltar la fe en el seu propi país [...]». El ciutadà del segle XX es va convertir «en soldat-nacional, convençut que qualsevol crítica era indisciplina i qualsevol denigració, traïció: el servei al país requereix la fe en el govern i la certesa de la victòria». ⁵

El 1914, es pot considerar que la «domesticació dels pirinencs» per part de l'Estat francès és completa. Els joves dels Pirineus, també, han interioritzat la ideologia de la guerra francesa justa. Quan el soldat és emigrat, aquesta restricció no és efectiva i el recluta pot refusar la mobilització o fins i tot desertar. Ells tenen la sort de viure prop de la frontera d'un país neutral amb el qual comparteixen la llengua, la cultura i els costums. Tot això ha permès a milers de pirinencs refusar el combat i triar camins de vida i d'esperança en un temps tan mortífer. Però lluny de la frontera, la comunitat rural no és un refugi pels refractaris i la immensa majoria dels soldats es resignen a combatre en un ambient marcat pel nacionalisme. ■

Notes

1. Christoph JAHR, «Désertion et déserteurs dans la Grande Guerre, phénomènes et groupe marginaux», en Stéphane AUDOIN-ROUZEAU; Nicolas BEAUPRÉ; Annette BECKER, *Marginaux, marginalité, marginalisation. Textes et contributions d'un colloque allemand tenu à Berlin les 11 et 12 juin 1999*, Péronne: Historial de la Grande Guerre, 2001, p. 118-119.

2. Estimació d'una enquesta del 40 % de les pàgines dels registres de l'leves.

3. Stéphane AUDOIN-ROUZEAU; Annette BECKER, *14-18. Retrouver la guerre*, Gallimard, 2000, 272 p.

4. Jules MAURIN, *Armée, guerre, société. Soldats languedociens (1889-1919)*. Publications de la Sorbonne, 1986, p. 690.

5. Marc FERRO, *La Grande Guerre 1914-1918*, Gallimard, 1968 (reed. 1987), p. 222.